

10. Савичева Н.Г. Образовательно-воспитательное пространство как синергичная коммуникация / Н.Г. Савичева // Синергетическая парадигма. Синергетика образования. – М.: Прогресс-Традиция, 2007. – С. 557-565.
11. Смирнов И.П. Синергетика открытого профессионального образования / И.П. Смирнов // Мир образования – образования в мире. – 2002. – № 4. – С. 3 – 17.
12. Тульчинский Г.Л. Смысл и гуманитарное знание / Г.Л. Тульчинский // Проблема смысла в науках о человеке. – М.: Смысл, 2005. – С. 7-26.

The article is dedicated to the problem of theoretical consideration of synergy in the context of modern education development. It was determined that dominating in the science of postnonclassical type of rationality inspires the problems of modeling of education development in the synergy context. It was revealed that the synergy helps to overcome the main contraversions in the sphere of education development. The analysis shows that modern science considers the synergy as scientific paradigm as scientific theory as basis for different sciences, particularly pedagogic and psychology. The education is essentially synergetic and is worse considering as holistic and dynamic system, which is able to self-organization with all its system indicators.

Keywords: synergy, self-organization, pedagogical synergy, scientific paradigm.

Отримано: 3.09.2011

УДК 159.923

А.Ю. Рождественський

Категорія надійності та толерантності в дискурсивному полі сучасної психології

У статті розглядається питання щодо необхідності залучення до дослідження психологічної надійності людини в ситуаціях невідомості поняття потенціалу.

Доводиться, що внутрішнє функціонування елементів, що утворюють потенціал психологічної надійності, забезпечує процес безперервного професійно обумовленого розвитку особистості, її переходу від однієї стадії професіоналізації до іншої. Згідно з цим, в рамках окремої стадії

розвитку відбувається нагромадження якісно нових елементів, які утворюють, в свою чергу, потенційний резерв розвитку.

Ключові слова: психологічна надійність, потенціал, потенційний резерв розвитку, толерантність до невизначеності.

В статье рассматривается вопрос о необходимости привлечения в исследования психологической надежности человека в ситуациях неопределенности понятия потенциал.

Доказывается, что внутреннее функционирование элементов, которые создают потенциал психологической надежности, обеспечивает процесс непрерывного профессионально обусловленного развития личности, ее перехода от одной стадии профессионализации к другой. Согласно этому, в рамках отдельной стадии развития осуществляется накопление качественно новых элементов, которые создают, в свою очередь, потенциальный резерв развития.

Ключевые слова: психологическая надежность, потенциал, потенциальный резерв развития, толерантность к неопределенности.

Якщо ХХ століття, принаймні його друга половина, була відзначена, за висловлюванням засновника третьої Віденської школи психотерапії і незаперечного авторитета в шерезі сучасних лідерів психології В. Франкла, печаткою “патології духу часу” і поширюваного відчуття втрати сенсу (екзистенційного вакууму), то ХХІ – “часом тероризму” [6].

І хоча ХХІ століття зробило лише перші кроки, тероризм перетворився вже в транснаціональну загрозу [12], яка наприкінці його може завершитися загальнолюдською катастрофою [11].

При цьому “на відміну від терористів 60–70 – х рр. ХХ століття в Європі, з прицільністю і вибірковістю відповідних акцій, сьогодні терористи прагнуть завдати максимальних втрат, не обмежуючи себе моральними рамками і не особливо переймаючись вибором жертв. Навпаки, вони навіть прагнуть до того, щоб останніх було якнайбільше, оскільки це гарантує активну реакцію засобів масової інформації й максимальний резонанс у суспільстві. При цьому терористами керують і міркування власної безпеки. Вони виходять із цинічної настанови – убивати людей, що випадково опинилися на місці акту тероризму набагато простіше і безпечніше, ніж наприклад, атакувати добре захищених і забезпечених фізичною охороною державних чиновників або політичних діячів. Крім того, це дає змогу спокійно втекти з місця злочину і залишитися безкарним” [12, с.302].

Натомість, здійснений фахівцями аналіз теророгенної ситуації в Україні свідчить про відсутність серйозних внутрішніх передумов для прояву тероризму, який, перебуває на початковому етапі свого

розвитку, проте “всі сподівання на уповільнення темпів його зростання, на український менталітет лагідної, поміркованої людини, є не зовсім далекобачним і стратегічно виправданим” [6, с.20].

У цьому контексті не можна не констатувати той факт, що, попри посилений інтерес українських дослідників до проблеми тероризму, його природи, умов боротьби, попередження і, врешті-решт, нейтралізації цього явища шляхом застосування найрізноманітніших заходів (організаційних, економічних, соціальних, політичних, силових) [1,3,5,8,10], психологічна складова залишається й дотепер майже незайманою територією. Зокрема, найуразливішим є питання про психологічні вимоги до однієї із центральних фігур в системі превенції терористичних дій, якою є фігура посередника, або особи, що наділяється функцією ведення переговорів. На жаль, в Україні, на що неодноразово вказувалося у відповідній літературі, гостро бракує таких фахівців [11], як і попередніх спроб окреслити, хай у найближчому приступі, психологічні вимоги до фахівця зазначеного профілю. Не претендуючи на охоплення всієї сукупності проблем, що виникають у цьому контексті, дозволимо тут зупинитися на найголовніших з них, а саме – на проблемі визначення в системі професійної підготовки майбутніх спеціалістів зазначеного, й іншого правоохоронного профілю, теоретичного статусу і функціональної ролі таких категорій, як надійність і толерантність, зокрема, толерантність до невизначеності.

Брак розробок у психології проблеми психологічної надійності людини в ситуаціях невизначеності робить необхідною, першочерговою задачу з’ясування питання щодо психологічного змісту і специфіки відображення у структурі самосвідомості суб’єкта уявлень про надійність, з одного боку, її поведінкових (функціональних) корелятивів – з другого. Розв’язання цього питання дозволить, на наш погляд, перевести обговорювану проблему безпосередньо у практичну площину, а саме – у контекст створення засобів діагностики і розвитку рефлексивних механізмів саморозвитку особистості. Припускається, що рівень і обсяг об’єктивної особистістю потенціалу суб’єкт-об’єктних і суб’єкт-суб’єктних відношень визначається мірою самоактуалізації особистістю в професійній діяльності.

Повертаючись до змісту складових психологічної надійності людини в ситуаціях невизначеності, доречно припустити наявність у їх складі трьох взаємопов’язаних блоків: когнітивного (знання про особливості професійної діяльності в ситуаціях невизначеності),

афективно-ціннісного (переживання ситуацій невизначеності) і регуляторного (яким забезпечується вибір і спрямованість активності особистості, або навпаки, відмова від неї і збереження активності у латентному стані). Обґрунтування даної теоретичної моделі надійності людини в ситуаціях невизначеності і її будови на матеріалі емпіричного дослідження і складає головну мету даної статті. З огляду на реальні можливості емпіричного підступу до такого специфічного психічного явища, адекватним, на наше переконання, засобом є такий різновид техніки інтерв'ювання, як метод напівстандартизованої бесіди. Програма такої бесіди подається нижче. Програма складається із чотирьох розділів. Перші два спрямовані на з'ясування питання щодо розуміння опитуваними між психологічною надійністю людини і надійністю діяльності людини. Третій і четвертий розділи мають на меті отримати інформацію про особливості усвідомлення опитуваними місця і ролі ситуацій невизначеності як вагомого чинника психологічної надійності людини (афективно-ціннісний зв'язок), а також про особливості і зміст їх уявлень щодо ролі ситуацій невизначеності в процесі професійної діяльності.

Програма напівстандартизованого інтерв'ю

I Психологічна надійність людини і надійність діяльності людини в ситуаціях невизначеності (категоріальний зв'язок)

– Як ви вважаєте, ці два поняття складають дві самостійні і незалежні складові, чи утворюють одну неподільну єдність?

II Психологічна надійність людини і надійність діяльності людини в ситуації невизначеності (онтологічний зв'язок)

– На яких прикладах Вашого індивідуального досвіду Ви переконуєтеся у зв'язку цих двох явищ?

III Психологічна надійність людини і надійність діяльності людини в ситуації невизначеності (афективно-ціннісний зв'язок)

– Можна сказати, що особистісні риси в ситуаціях невизначеності постають для мене джерелом невпевненості і тривожності, чи, навпаки, надають мені упевненості і самоповаги в разі вдалого їх вирішення.

IV Психологічна надійність людини і надійність діяльності людини в ситуації невизначеності (феноменологічний зв'язок)

В разі неуспіху у розв'язанні тих або інших ситуаціях невизначеності я шукаю пояснення причин цього також і в особливостях власних психологічних утворень.

Очевидно, що належне обґрунтування сформульованого вище припущення потребує застосування прийомів, які дозволяли б

використовувати формалізовані засоби оцінки результатів, з одного боку, і припускати можливість психометричного контролю – з другого.

Тому ми звернулися до психосемантичного аналізу структури уявлень про психологічну надійність людини та діяльності в ситуаціях невизначеності. Очевидним є те, що за всією важливістю проблеми методу як засобу пізнання психічного, проблеми, яка, треба визнати, не залишилася поза увагою свого висвітлення, в тому числі і на рівні докторських дисертацій, останній, натомість, отримує свою належну визначеність лише за умови його осмислення у єдності із своїм предметом, або з тим, що є, за висловлюванням Л.С. Виготського, “найскладнішим із усього, що є у світі”.

Хоча наведене вище стосується предмета науки як такої, воно, позаяк, зберігає свою значущість і щодо предмета конкретного дослідження. Досягнення безпомилкового й своєчасного виконання дій і діяльності в цілому є результатом нормального, здорового функціонування різних підсистем організму й психіки людини. Людина, яка володіє необхідними професійно важливими якостями й необхідною кваліфікацією, може виявитися професійно ненадійною, в першу чергу, психологічно. На психологічну надійність діяльності людини після необхідної підготовки й первинної адаптації, зазвичай, впливають найрізноманітніші фактори. До числа найвагоміших можна віднести мотивацію до здійснюваної діяльності, пережиті в процесі діяльності негативні функціональні стани (перевтомлення, монотонія, стрес тощо), психологічний клімат у колективі й ін. Основу ж надійності діяльності людини в ситуаціях невизначеності становлять певні риси характеру, до яких, за даними літератури, належать: самоконтроль, відповідальність, почуття боргу, дисциплінованість, адекватна самооцінка, вольові якості й самовладання. І, навпаки, серед можливих причин ненадійних дій суб'єкта професійної діяльності, найпоширенішими визнають низька працездатність і повільність адаптаційного процесу.

В той же час, аналіз даних літератури засвідчує і те, що “зовнішня” надійність діяльності людини в ситуаціях невизначеності забезпечується включеністю особистості в професійну діяльність і особливостями соціального середовища, у якому здійснюється відповідна професійна діяльність. Отже, зовнішнє функціонування особистісного потенціалу надійності людини визначається взаємодією соціального середовища, професійної діяльності з особистістю фахівця, її формування в умовах даного соціокультурного простору.

Внутрішнє функціонування елементів, що утворюють потенціал психологічної надійності, забезпечує процес безперервного професійно обумовленого розвитку особистості, її переходу від однієї стадії професіоналізації до іншої. Згідно з цим, в рамках окремої стадії розвитку відбувається нагромадження якісно нових елементів, які утворюють, в свою чергу, потенційний резерв розвитку. Відзначимо при цьому, що утворений потенціал в межах однієї стадії на базі узагальнення й перетворення структур попереднього рівня перетворюється в актуальну можливість для наступного.

Адекватним такому розумінню феномена психологічної надійності людини в ситуаціях невизначеності має слугувати і метод дослідження, яким, зокрема, користується така новопоставлена галузь психології, як експериментальна психосемантика.

Не зупиняючись на відтворенні змісту категоріального апарату зазначеної дисципліни, висвітленого доволі докладно у відповідних джерелах (Петренко, Шмелев), зазначимо лише, що психосемантичні методи зайняли вже своє чільне місце в ряду евристичних засобів дослідження широкого кола психологічних проблем. Беручи до уваги складність формалізації надійності професійної діяльності людини, що здійснюється здебільшого в умовах непередбачуваності, згадані вище методи можуть стати вагомим фактором подолання непоодиноких випадків суб'єктивізму, інколи і відвертого свавілля, які мають місце у процесі інтерпретації психологами феномена надійності. Події останніх років переконливо свідчать про важливість спеціальної психологічної готовності співробітників спеціальних підрозділів до здійснення діяльності в екстремальних умовах, тому що від цього залежить вага й тривалість психологічних наслідків, що впливають на морально-психологічний стан безпосередніх учасників цих ситуацій.

Діяльність співробітників спеціальних підрозділів, як відомо, пов'язана з постійною присутністю такого сильного стрес-фактора як загроза життю, так і відповідальність за життя людей, що потребують у цей момент допомоги. Численні дослідження реакцій на даний стресор виявили два основних типи реагування в подібній ситуації: адаптивні (вроджені захисні реакції, індивідуально придбані реакції уникання небезпеки й ціннісно обумовлені реакції уникнення) і неадаптивні, у вигляді надситуативної активності [7].

Службова діяльність співробітників спеціальних підрозділів не тільки не припускає реакції уникання небезпеки, але й вимагає активності особистості, безпосередньо спрямованої на саме джерело

небезпеки з метою усунення її. Фактично активність співробітників при виконанні службових завдань носить неадаптивний характер.

Важливою основою “прагнення назустріч небезпеки є ціннісно-обумовлене прагнення до небезпеки у вигляді “соціальних настанов”, що диктують перевагу ризикованих дій на противагу обережним.

На нашу думку, соціальні настанови визначають віру людини в сприятливий вихід з небезпечної ситуації. В екстремальній ситуації віра є однією з основних мотиваційно-сміслових настанов індивідуальності й “дороговказним орієнтиром”, що обумовлює поведінку людини. Активність людини в екстремальних ситуаціях обумовлена здатністю до “надситуативної активності” і неможлива без відчуття довіри до себе й до миру, що виступає “пусковим механізмом” цієї активності. Довіра до себе й до миру, відповідно до теоретичних положень перебуває в стані постійної динамічної рівноваги. Довіра до себе визначає активності в кризовій ситуації, тому можна говорити про рівень довіри до себе, що визначає ступінь готовності співробітників до дій в екстремальних ситуаціях.

Довіра до себе діалектично пов’язана з довірою до світу. Вступаючи у взаємодію із світом в екстремальних умовах, довіра до цього світу зменшується, тому що екстремальність сприяє руйнуванню ціннісно-сміслові структури особистості, що у свою чергу, веде й до зменшення довіри до себе. У той же час подолання екстремальної ситуації, рішення поставлених завдань сприяє розширенню меж довіри до себе й, відповідно, довіри до миру й інших людей, як частини цього миру, що розширює можливість пізнання й удосконалювання себе, межі самореалізації [4].

Розглянемо, на прикладі охоронної діяльності спеціальних підрозділів, деякі аспекти спеціальної психологічної підготовки. Як відомо, одним із найважливіших завдань в охоронній діяльності спеціальних підрозділів є своєчасне виявлення, попередження й припинення нападу на об’єкт, що охороняється, або фізичну особу, яка охороняється.

В цьому сенсі істотну роль відіграє спеціальна психологічна готовність суб’єкта до відбиття нападу й наявність у нього вміння прийняти в критичній ситуації адекватне рішення. З огляду на вказане, до провідних професійних вимог у літературі традиційно відносять комунікативні здатності охоронця (комунікабельність, рефлексивність, готовність до допомоги, чуйність, справедливість, тактовність у спілкуванні, обов’язковість, скромність, витримка в роботі з людьми, вміння працювати в команді й ін.) [9]. У складі зазначених вище психологічних утворень ключовою в процесі

спеціальної психологічної підготовки постає перешкодостійкість до впливу з боку інших осіб, чи факторів середовища, а також здатність особистості утримувати оптимальний психічний стан у непередбачуваних ситуаціях, або толерантність до невизначеності.

У змістові професійної діяльності співробітників правоохоронних і правозастосовних органів проблема психологічного тиску розглядається переважно з позицій ефективності тих або інших засобів і способів впливу на правопорушника. Так, наприклад, вважається, що ядро професійної підготовленості охоронця складає володіння основними способами припинення правопорушення, до яких належать: застосування вербальних (психологічних) засобів впливу; фізичної сили; спеціальних засобів; вогнепальної зброї. Кожний психологічний прийом впливу має конкретну мету: попередження, інформування, зміна поведінки особи, дезорієнтування й т.ін.

Пропонується виділяти, залежно від позиції особи до цілей співробітника, чотири основних психологічних завдання, вирішення яких вимагає специфічних прийомів психологічного впливу: 1) здійснити позитивну стимуляцію функціонування психічних процесів; 2) перебороти вплив морально-незрілої установки; 3) перебороти активне протистояння; 4) здійснити психологічний примус (4).

Це напрямок спеціальної психологічної підготовки є поза сумніву перспективним у руслі підвищення ефективності професійної діяльності співробітників спеціальних підрозділів, що виконують функції охоронців. Однак слід зазначити, що така категорія співробітників найчастіше є не тільки суб'єктами, але й об'єктами психологічного впливу. Причому відповідний вплив може виявлятися не тільки сторонніми особами й правопорушниками, але й самим об'єктом охорони, його родичами й товаришами по службі, які не бажають, наприклад, строго дотримуватися обмежень прийнятої системи безпеки. Причому й за своїм характером способи психологічного впливу на співробітника можуть варіювати від прямого тиску й відкритих погроз до тонких прийомів психологічного маніпулювання. Бажана ефективність рішення службових завдань залежить від здатності співробітника зберігати достатній рівень сформованості толерантності до невизначеності.

Іншим аспектом спеціальної психологічної підготовки є забезпечення інформаційно-психологічної або психологічної безпеки особистості. У науковій літературі психологічна безпека

визначається як стан свідомості, при якому існуюча якість життя сприймається як адекватна і надійна, оскільки створює реальні можливості для задоволення природних і соціальних потреб у сьогоденні й дає підстави для впевненості в майбутньому. При цьому під безпекою розуміється не відсутність небезпеки, а захист від неї, що є істотною умовою самовизначення й саморозвитку суб'єкта.

У цьому контексті важливим напрямком спеціальної психологічної підготовки має стати оптимізація (розвиток, формування) суб'єктивних факторів як передумов стійкості професіонала до несприятливих зовнішніх впливів. Треба відмітити, що феномен психологічної безпеки – це складне системне явище, що проявляється в суб'єктивному сприйнятті різних сторін соціальних відносин і когнітивне й емоційне відбиття останніх в психіці людини. Забезпечення психологічної безпеки на індивідуально-психологічному рівні реалізується системою саморегуляції суб'єктом свого стану й поведінки [2; 7].

Не менш важливим елементом спеціальної психологічної підготовки співробітника спеціального підрозділу є формування у нього толерантності загалом, до невизначеності зокрема.

Характеристикою, що детермінує толерантність у міжособистісному спілкуванні, є психічний стан. Не випадково ознаками низької толерантності є емоційні реакції, що виражають словами: “мене дратує...”, “мене обурює...”. І, навпаки, вислови: “я спокійно ставлюся до наших розбіжностей” можуть сигналізувати про високу толерантність автора цих слів. Етимологічне значення толерантності полягає в тім, що цей термін уживається для позначення здатності до опору: стресам, шкідливим впливам навколишнього середовища, лікам, власному роздратуванню поведінкою іншої людини. Необхідність у комунікативній толерантності обумовлена розбіжністю особистісних підструктур партнерів по спілкуванню.

У міжособистісному спілкуванні толерантність передбачає відсутність роздратування, ворожості до інших людей через інтелектуальні, цінностно-орієнтаційні, етичні, естетичні, емоційні, сенсорні та інші розходження із ними. Виділені форми толерантності являють собою різні види психічних станів. Тобто толерантність може бути виражена у спокійному стані; у напрузі, зусиллі, стримуванні небажаних імпульсивних реакцій; у бравуванні з підкресленою байдужістю, якою маскується ретельно приховуване озлоблення або зневіра.

Очевидно, дві останні форми являють собою зовнішню толерантність, оскільки емоційна напруга все-таки існує, і людина

шукає лише такі форми його вираження, які допомагають сховати цю напругу від навколишніх.

Відповідні психічні стани (толерантності-інтолерантності) в міжособистісному спілкуванні можуть бути як типовими, характерними для людини, так і ситуативними. Наприклад, інтолерантному відношенню до співрозмовника – грубої, нестриманої людини найчастіше буде відповідати агресивний стан, а в невпевненій у собі людині – депресивний. Однак і високотолерантна людина в окремих випадках може відчувати злість, дискомфорт [2;13].

Психофізіологічне вивчення толерантності вимагає дослідження співвідношення між станами, що відповідають толерантності, й іншими психічними станами, що проявляються в процесі взаємодії людей. Наприклад, стомлена людина, як правило, більш гостро переживає протиріччя, фрустрацію, існування індивідуальних розходжень зі своїм співрозмовником і менш схильна до толерантності, ніж бадьора.

Тому толерантність – не пасивне, покірне терпіння, а активна моральна позиція й психологічна готовність до терпимості в ім'я позитивної взаємодії з людьми іншого соціального, морального, культурного середовища. Отже, толерантність поширюється на людей, що прагнуть до позитивної взаємодії, упорядкованим відносинам, що не заподіюють шкоду іншим при реалізації власних воель. Імовірно, розуміння комунікативної толерантності вимагає підходу до нього як до системи відносин, розглянутих як установка з її трикомпонентною структурою (когнітивний, емоційний і поведінковий компоненти).

Когнітивний компонент проявляється в гнучкості мислення, відкритості новому, здатності структурувати інформацію й представляти можливі наслідки ситуації. Поведінковий компонент проявляється в посиленні контролю за власною поведінкою, за ситуацією й залученими в неї людьми. Афективний компонент проявляється в таких емоційних станах, як спокій, наснага, емоційний підйом, насолода.

Підбиваючи підсумок вищенаведеного, маємо всі підстави констатувати, що психологічна готовність забезпечує динамічне включення людини в діяльність, так само як і наступну надійність й ефективність всієї її стратегії. Істотно й те, що психологічна готовність є універсальною передумовою ефективності не тільки будь-якої діяльності, але й інших характеристик психічної діяльності людини – її спілкування й відносин з іншими людьми, адекватності її ставлення до себе й т.і.

Ще одним аспектом готовності до ефективної дії є наявність психологічної настанови на досягнення очікуваного результату. Це

зумовлює необхідність зупинитися на самому понятті психологічної готовності і його відмінності від поняття настанови.

Поняття психологічної готовності завжди співвідноситься з діяльністю й характеризується нерідко в термінології психічного стану, психічного настрою й психологічної настанови. Воднораз стан психологічної готовності до ефективної діяльності виступає як цілісний прояв особистості й не зводиться до сукупності окремих настанов.

Психологічна готовність до діяльності взагалі може розглядатися як характеристика міри налаштованості людини як на активне включення, так і на найбільш повну віддачу в виконуваний діяльності згідно зі змістом і характером останньої.

В той же час, психологічна готовність до ефективних дій в екстремальних ситуаціях співробітниками спеціальних підрозділів передбачає вирішення цілого ряду психологічних настанов:

- до включення в екстремальну ситуацію;
- готовності взяти на себе відповідальність;
- на діалог і на компроміс.

Однак психологічна готовність до ефективної дії не вичерпується ні однією із цих настанов окремо, ні їх сумою. Це пояснюється рядом обставин. Насамперед, психологічна настанова складається за своєю суттю з готовності до реалізації певного й переважно задалегідь заданого ззовні стереотипу дії.

При цьому процес формування психологічної готовності до дії проходить низку стадій, коли від незрозумілого й невизначеного спочатку настрою здійснюється перехід до його більш окресленого й чіткого стану, а від нього – до психологічної настанови.

У свою чергу, кожна із психологічних настанов має бути підкріплена відповідною їй здатністю до її практичної реалізації. Все це в сукупності й має розглядатися як інтегральна характеристика психологічної готовності до ефективних дій у невизначених ситуаціях.

Список використаних джерел

1. Антипенко В. Ф. Современный терроризм: состояние и возможности его предупреждения (криминологическое исследование) / В. Ф. Антипенко – К., 1998. – 191 с.
2. Дикая Л. Г. Регулирующая роль образа функционального состояния в экстремальных условиях деятельности / Л. Г. Дикая, В. В. Семикин // Психологический журнал. – 1991. – № 1. – С. 55-65.
3. Емельянов В. П. Терроризм и преступления с признаками терроризирования (уголовно-правовые исследования) / В.П. Емельянов – М.: NOTA BENE, 2000. – 320 с.

4. Климов Е. А. Психология профессионала / Е. А. Климов. – М.: Изд-во Московского психолого-социального института; Воронеж: Изд-во НПО “МОДЭК”, 2003. – 456 с.
5. Крутов В. В. Превенція тероризму в Україні потребує соціального партнерства / В. В. Крутов // Жінка в Україні. Міжвідомчий науковий збірник. – К.: Науково-дослідний інститут “Проблеми людини”, 2002. – Т. 28. – С. 683-685.
6. Ліпкан В. А. Боротьба з тероризмом / В. А. Ліпкан, Д. Й. Никифорчук та ін. – К.: Знання України, 2002. – 254 с.
7. Медведєв В.С. Кримінальна психологія: підручник / В.С. Медведєв. – К.: Атіка, 2004. – 368 с.
8. Морозов О.М. Причини, визначення, характерні ознаки та види тероризму / О.М. Морозов // Жінка в Україні: Міжвідомчий науковий зб. – К.: Науково-дослідний інститут “Проблема людини”, 2002. – Т.28. – С. 677-682.
9. Никифоров Г. С. Надежность профессиональной деятельности / Г. С. Никифоров – СПб.: СПб, 1996. – 308 с.
10. Ольшанский Д. В. Психология терроризма / Д. В. Ольшанский. – СПб.: Питер, 2002. – 288 с.
11. Пірен М. І. Тероризм та його політико-психологічна характеристика // М.І.Пірен. Основи політичної психології: Навчальний посібник. – К.: Міленіум, 2003. – С. 238-254.
12. Сідак В. С. Психологічні засади протидії тероризму в Україні // Проблеми загальної та педагогічної психології. Зб. наукових праць Ін-ту психології ім. Г. С. Костюка АПН України / За ред. С. Д. Максименка. – К.: Гнозис, 2004. – Т. 6. – Вип. 3. – С. 301-309.
13. Чебыкин А.Я. Проблема эмоциональной устойчивости / А.Я. Чебыкин. – Одесса.: Южноукраинский педагогический университет им. К.Д. Ушинского, 1995. – 195 с.

In article the question on necessity of attraction in researches of psychological reliability of the person in situations of uncertainty of concept potential is considered.

It is proved that internal functioning of elements which create potential of psychological reliability, provides process of the continuous professionally caused development of the person, its transition from one stage профессионализации to another. According to it, within the limits of a separate stage of development accumulation of qualitatively new elements which create, in turn, a potential reserve of development is carried out.

Keywords: psychological reliability, potential, a potential reserve of development, tolerance to uncertainty.

Отримано: 15.08.2011